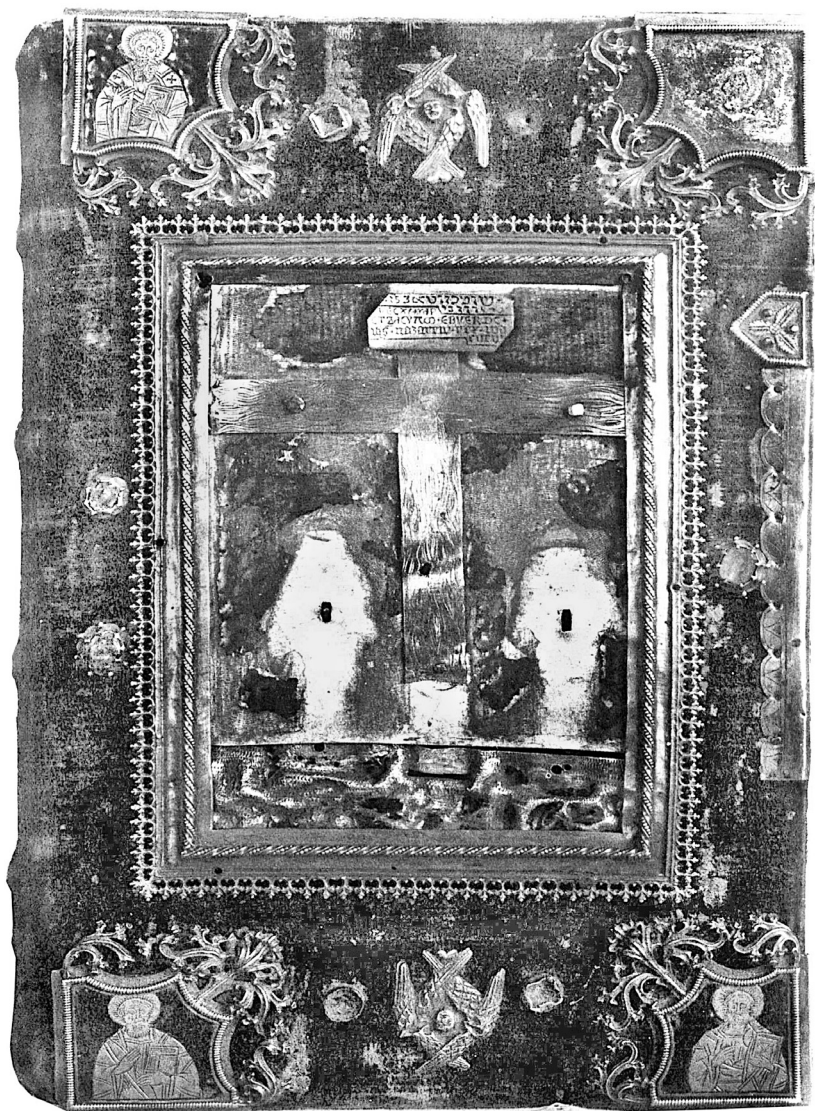

ДЕРМАНСЬКІ ВКЛАДИ КНЯЗЯ КОСТЯНТИНА ІВАНОВИЧА ОСТРОЗЬКОГО ТА СУПУТНІ ПАМ'ЯТКИ В АЛЬБОМІ АДРІАНА ПРАХОВА

Говорячи про вклад князя Костянтина Івановича Острозького до Дерманського монастиря, історики та історики мистецтва відкликаються тільки до писемних згадок про ці надання. В описах згадують рукописне Євангеліє, чашу, хрест, облачення й т. ін. з дару 1507 р.¹ Про подальшу долю Євангелія, чаші та хреста нічого не відомо. Вважається, що вони потрапили до Волинського єпархіального давньосховища в Житомирі і під час Першої світової війни були евакуйовані до Харкова разом з іншими експонатами. І справді, в харківській Науковій бібліотеці ім. Віктора Короленка зберігається чимало рукописних та друкованих книг з бібліотеки Дерманського монастиря. У Харківському художньому музеї експонуються ікони колишньої збірки Волинського єпархіального давньосховища, проте, ні Євангелія, ні чаші, ні хреста немає.

Олександр Тищенко детально описав Дерманське Євангеліє: “Чільна сторона Євангелія — це металева пластина, вкрита синею емаллю. На неї накладено чотири наріжники з гравійованими зображеннями євангелістів та середник прямокутної форми зі сценою розп'яття з пристоячими. Вона утворена з накладного хреста та трьох теж накладних, окремо відлитих фігурок: розп'ятого тіла Ісуса Христа та двох пристоячих. Хрест з гладенькою поверхнею — чотириконечний. Ліворуч від його верхнього кінця відходить вліво такої ж ширини смуга. Вона зігнута й перекинута праворуч так, що нагадує завиток. На ній гравіюванням був зроблений напис. Жодної з накладних фігурок середника не збереглося, від них залишилися тільки сліди. Зверху й низу

¹ Також згадуються і “Поученія Калиста, Патріярха Костянтинопольського” як дар монастирю 1499 р.

*Чільна сторона оправи Євангелія
Мініатюра "Євангеліст Марко"*

середника — накладні фігурки шестикрилих серафимів. По обидва боки середника та серафимів — високі гнізда з самоцвітами. Середник має досить широке профільоване обрамлення, його внутрішній високий валик прикрашений дрібним відтиснутим рослинним орнаментом. Із зовнішньої сторони — дрібний готичний орнамент. Високі п'ятикутні нарізники з одного боку прикрашає складний ажурний готичний орнамент”².

Ще коли я працював над дослідженням про золотарство Острожчини, то припускав, що О. Тищенко описав так детально Євангеліє бо, вірогідно, бачив його під час реставрації у 50 чи 60-х роках ХХ ст.³ Але знахідка у нью-йоркському музеї “Метрополітен”⁴ дає підстави вважати що, можливо, О. Тищенко бачив лише фото з Євангелія, яке зробив Адріан Прахов у 1886 р., перебуваючи в експедиції по Волині. Тоді А. Прахов відвідав Дерманський монастир і не тільки сфотографував Євангеліє князя Костянтина Івановича, а й описав його.

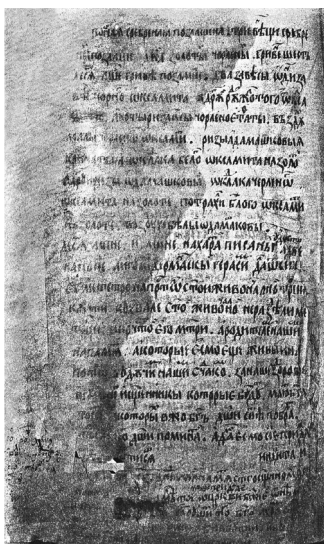
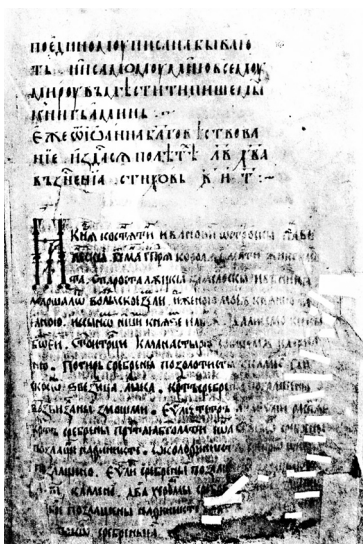
На фотографіях, вміщених в альбомі, є зображення чільної дошки оправи Дерманського Євангелія зі срібними накладками, мініатюра євангеліста Марка (на звороті напис 1602 р. про надання монастирю уставу святого Василія Великого), фото вкладного запису князя Костянтина Івановича Дерманському монастирю, початки текстів трьох Євангелій з кольоровими заставками (початок Євангелія від Матвія не зберігся).

Крім того, А. Прахов описав вкладний текст і стан Євангелія. Він вказав те, що вже читувалося з книги О. Тищенка, і зауважив, що з накладних євангелістів оправи залишилося лише три, з дорогоцінного каміння теж лишилось лише три, ще три касти, в яких колись були самоцвіти, заповнили воском через відсутність каменів. Від трьох заціпок вціліли лише петлі, а з чотирьох

² *Тищенко О.* Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII–XVIII ст.). Навчальний посібник. Київ, 1992. С. 31–32.

³ *Бендюк М.* Золотарство Острожчини. Острог, 2009. С. 9.

⁴ *Al'bom fotografii k arkheologicheskoi poezdke professora A. B. Prakhova na Volyn' v 1886 godu // Metropolitan Museum of Art New York / The library/ 113/21 P88.*

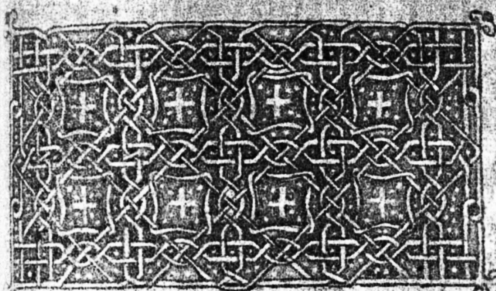
Дарственная запись кн. Константина Ивановича Острожекого въ его Дерманскомъ евангеліи 1507 года. Запись гласитъ: И кѣа кѣстѣти иканскіи шестрѣски пѣ внаескы гѣла гѣла корсѣла і мѣти жнжигѣла, старѣла аяцкы врасѣскы и вѣтнѣкы алашалѣ колыскѣ хѣан і жнжѣ мѣскы кѣланѣ чѣтѣланѣ, и сѣ шѣу нѣнѣ кѣасѣ нѣлѣѣ даанѣла к цѣ вѣтѣн сѣтѣ тѣцѣ к алапастѣроу шѣтѣлаѣ к дерманѣ. Потѣрѣ езернѣ позолотитѣ сѣ камѣи сѣ днѣскѣмъ сѣкѣнѣца. аѣка, кѣтѣ езернѣ позолатѣнѣ козѣнѣдѣнѣ хѣ мѣсѣлѣн, вѣуѣлѣ тѣтѣрѣ а на гѣлѣн рѣпѣлѣ кѣтѣ езернѣ рѣтѣла вѣсѣлѣтѣ тѣла вѣсѣла езернѣ позолатѣнѣ на дѣннѣкѣтѣ, вѣколо дѣннѣкѣтѣ езернѣ вѣкола позолатѣнѣ, вѣуѣлѣ езернѣ позолатѣнѣ на дѣннѣкѣтѣ а, кѣ камѣи, аѣа хѣрѣдѣ езернѣ ||||| з ||||| чн ||||| зѣцѣкы езернѣ позолатѣнѣ на дѣннѣкѣтѣ, на дѣа || етѣроу гѣлаѣ а поскѣ езернѣла. |||||

Евангеліа 1507 г. Текстъ гласитъ: поѣла езернѣла позолатѣнѣ, тѣн вѣтѣн езернѣ позолатѣнѣ, аѣа позолотѣ чѣрѣнѣ, гнѣкѣ шѣтѣ дѣла а шѣ гнѣкѣ позолатѣ, аѣа хѣвѣскы вѣдѣ хѣвѣ чѣрѣно вѣкѣланѣта аѣрѣ рѣжѣтѣго шѣла(мѣтѣ). а чѣтѣнѣ хѣвѣскы чѣрѣнѣ тѣтѣнѣ, вѣхѣѣла мѣла чѣрѣнѣ вѣкѣланѣ, рѣзѣ аѣамашѣскѣла крѣсѣтѣла вѣлака вѣла вѣкѣланѣта на хѣсѣла а дѣрѣн рѣзѣ вѣамашѣскѣла вѣлака чѣрѣнѣ вѣкѣланѣта на хѣсѣлѣ, потѣрѣхѣн вѣлоу вѣкѣланѣ на хѣсѣлѣ, козѣлѣхѣ вѣла вѣамашѣскѣла, дѣла мѣнѣ нѣ мѣнѣ на хѣрѣ пѣсѣлѣ аѣкѣ на поѣ а гнѣлѣн дѣамашѣкы гѣлѣн аѣа шѣкѣ гнѣлѣ тѣтѣроу на рѣтѣу сѣтѣн жнжѣланѣо тѣрѣн кѣлѣтѣн кѣхѣла сѣтѣ жнжѣланѣо нѣрѣжѣлѣнѣнѣ тѣрѣн і рѣтѣо іго мѣтѣн, а рѣдѣтѣлѣ наѣнѣ на пѣмѣлѣ, а кѣтѣрѣнѣ іѣмо еѣнѣ жнжѣ нѣ на поѣтѣу вѣдѣлѣнѣ наѣнѣ сѣкѣо, хѣа наѣнѣ хѣсѣлѣ гнѣлѣнѣнѣ і шѣннѣнѣкы кѣтѣрѣнѣ вѣхѣлѣ, мѣаѣ вѣлѣ рѣнѣлѣ, а кѣтѣрѣнѣ жѣо вѣхѣ дѣнѣнѣ сѣкѣ поѣлѣ, тѣ мѣаѣ дѣнѣнѣ полѣнѣлѣ, а хѣа іѣмо сѣ рѣнѣла хѣ тѣнѣлѣ нѣдѣнѣтѣ, нѣ мѣла, мѣа гѣ дѣна на пѣмѣлѣ сѣтѣо шѣннѣо ѣнѣ поѣтѣла, а кѣтѣо вѣ мѣѣ тѣсѣ наѣнѣ рѣнѣлаѣнѣ шѣ цѣркѣнѣ жѣнѣ шѣнѣлѣнѣ і нѣдѣлѣ гѣдѣ рѣрѣнѣнѣ тѣо вѣхѣ нѣ хѣа сѣтѣ жнжѣланѣо тѣрѣнѣ оѣтѣнѣ вѣнѣ і вѣхѣлѣнѣ, і вѣхѣ кѣлѣла сѣтѣ шѣрѣ, тѣ, нѣ, нѣжѣ і нѣнѣнѣ.

Слѣва вѣзѣу приписано скорописью:

ѡ рѣ. хѣа
вѣнѣ тѣо рѣ. аѣфѣ
а ѡ шѣтѣрѣнѣла
зѣѣ.

Вкладный запис князя Костянтина Ивановича Острожского

ОУКЫСТОУЮЩЕ

О НЕЖЕ ОУКОМНОСИНА
УАШАУНИИТИПОВЕ
СТИ. ОУКЪКСТВОА
НИИКЪНАКЕЩЕ. ИКО
ЖЕ ПРДАШАНАМЪ И
ЖЕ ИСТРЪКАСЛДОВИД
ЦИ. ИСЛОУТЫБЫШЕ
ИСЛОВЕСИ. ИСКО
ЛНЕМНИИПАСЛАД
СТВОАКША. ВЫШЕКЪИСПИ
ТИО. ПОРЖДОУТЕБЪПИСАТИ
НАОПРЪТУА ИКРТАМЪ ОУ НАЛНЪ

ГЛА
А

пуклів на долішній стороні оправи на той час теж існували тільки три. Євангеліє тоді мало 363 аркуші, розмірами 7,5/8х4,7/8 вершки (приблизно 32,5х21 см). Оправа з дубових дощок, обтягнута малиновим оксамитом. Крім первісних срібних накладок, на ній знаходилися додатки XVII ст. зі значно гіршого срібла. Обріз книги був позолоченим. Кольорових заставок Євангеліє мало сім — чотири малих розмірів і три великих.

А. Прахов подав також розшифрування тексту дарчого запису, де перелічено, що саме князь разом з дружиною Тетяною і сином Іллею подарував до церкви Святої Трійці у Дерманському монастирі. Це були вироби зі срібла: потир позолочений, дискос зі звіздицею, ложка, хрест позолочений воздвиженський з мощами. Євангеліє тетр зі срібними накладками: плоским хрестом з Розп'яттям, фігурами Богоматері, святого Іоана Богослова, євангелістів та херувимів на синій емалевій основі (фініфть). Згадано як дар ще також три срібних і два золотих вінці на ікони, шість гривен позолочених теж для ікон, дві чорнооксамитових завіси, а також з червоного атласу; священничий одяг та водухи золоті і білі з адамашку; десять міней, написаних на пергамені, і дві на папері. У тексті згаданий дерманський ігумен Герасим, який має молитися з братією за родину князів Острозьких.

Каталог з фотографіями і описом найцікавіших предметів, які А. Прахов сфотографував на Волині, очевидно, планували до друку якимось певним обмеженням накладом. У передмові А. Прахов вказав, що прибуток від продажу має піти на потреби Володимирського братства. Але якщо й якийсь наклад був, то зовсім невеликий, або ж і взагалі тільки декілька примірників. Можливо, певні фото з альбому бачив і використав О. Тищенко. В усякому разі, примірник, збережений у музеї Метрополітен, має на тисненій шкіряній палітурці посвяту російському імператору Олександрю III і є унікальним.

О. Тищенко зовсім не згадав про чашу, теж вклад князя до Троїцької церкви, відтворену в альбомі. Чаша Дерманського монастиря складається з орнаментованого прорізними отворами

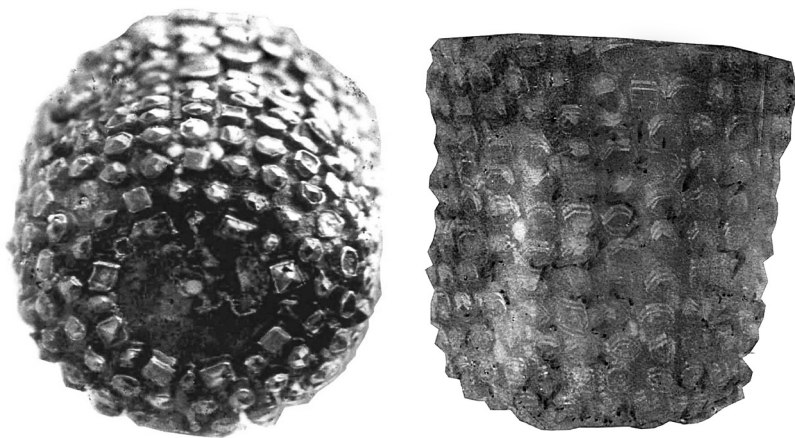
седеса-підставки з лопатевими розширеннями по краях. У горішній частині на нього накладена дрібна готична зубчатка, схожа з зубчаткою Дерманського Євангелія. Яблūко гармонійно врівноважує підставку та ємність, від долу та згори його підтримують литі колонки. На випуклих гранях яблūка закріплені в кастах самоцвіти (можливо, дорогоцінне каміння). На фото воно присутнє не на всіх гранях. Долішня частина самої чаші теж має накладну готичну зубчатку, схожу на ту, що на Євангелії.

До дерманських дарів князя Костянтина Івановича можна також віднести оригінальний срібний напрестольний хрест із Миколаївської церкви в місті Острог (Острозький державний історико-культурний заповідник). Його седес має форму видовженого конуса і складається з шести граней, схожих до наявних у дерманському потирі. Кожна з граней від долу має заокруглене лопатеве розширення. Підставка викувана з двох латунних пластин, спаяних горизонтальним швом посередині седеса. Кожна лопать прикрашена спіралевидним орнаментом з рослинним мотивом. На долішньому обідку, де лопаті переходять у круглу основу, вигравіювано орнамент з невеликих ромбів (у дерманській чаші на цьому місці прорізаний орнамент із прямокутників). Яблūко схоже на аналогічне в дерманській чаші — від долу та від гори його підтримують такі ж литі колонки. Гранчастою формою воно, ніби, імітує дорогоцінне каміння, наявне в дерманському потирі. Сам хрест має форму шестиконечного хреста, хоча підніжжя й стилізоване під східчасті розширення на кінцях, але невеликий нахил дає можливість віднести його до підніжжя, на якому стояв розіп'ятий Христос. На кожній горішній частині східчастих розширень ramen припаяні литі кўльки, горішня має форму розетки. На лицевій стороні вигравіювано фігуру розп'ятого Христа. Його ноги за православною традицією прибиті двома цвяхами. Обабіч Нього вигравіювані сонце та місяць, на горішній перекладині — сўвій з криптограмою ІНЦИ, у долішній частині — череп на перехрещених кістках. Зворотну сторону прикрашає традиційне тут Богоявлення. Ісус стоїть із схрещеними на

грудях рґками у воді, передній із застосуванням стилізованих хвиль. Праворґч від Нього зображено Богородицю, ліворґч – святого Іоана Богослова, який за давньою традицією тримає рґки під тканиною. Коли придивитися до фігур, можна зауважити певну схожість з мініатюрами знаного Радивилівського літопису.

Надзвичайно цікаво хрест оздоблено. На всю поверхню як лицевої сторони (із зображенням Розп'яття), так і зворотної (зі сценою Богоявлення) нанесено своєрідну м'яку емаль-чернь. У цій м'якій емалі, що має жовтуватий відтінок, штихелем вирізано рисунок. Частково різцем майстер робив заглиблення й у сріблі під емаллю. Після цього всі вигравіювані канавки заповнено ртґтним золотом. При підігріванні ртґть випаровувалася, а золото з емаллю та сріблом створювали одне ціле. На тлі жовтої емалі золотого малюнка практично не було видно. Щоб малюнок виявився, потрібно було створити умови для процесу окислення цієї своєрідної емалі.

Хрест виконаний, переважно, у готичному стилі і тільки в орнаменталії відчувається вплив ренесансу. Майстер, без сумніву, працював на замовлення православного вельможі. Можливо, ним був князь Костянтин Іванович.

Горішня частина “чаші князя Володимира Мономаха”

В альбомі А. Прахова є й ще один теж унікальний предмет, пов'язаний з Острожчиною, — фрагмент чаші, що знаходився в Новомалинському замку, недалеко від Острога. За легендою, цей потир належав князеві Володимирі Мономаху, з якого він причащався. Чаша, спершу, перебувала в руках князів Четвертинських. З ними породичалася родина Сосновських й обидва роди розділили між собою потир.

*Чаша і хрест князя
Костянтина Івановича Острозького*

На долю Сосновських випав ковпак (зовнішня оболонка чаші), а підставка відійшла Четвертинським разом із внутрішньою (золотою) частиною чаші (її доля не відома). Лука Рафальський так описав ту частину чаші яку він бачив: “Ковпак срібний, всередині почорнілий (окислений); ззовні прикрашений гранатами (напівдорогоцінний камінь насиченого червоного кольору), розміром з горохове зерно, між якими розміщено сірувато-білі, схожі на перлини горошини. Гранати розміщені в чотирнадцять правильних рядів, починаючи від основи і до самого вінчика, деякі камінці вже втрачені. У місці, де прикріччувався сидес, посаджено шістнадцять гранатів, а біля вінчика – двадцять сім. Діаметр чаші – два вершки, і, приблизно, така ж глибина”⁵. Все описане зображено на фото з альбому А. Прахова, який підписав, що це срібний “осипаний” гранатами кубок із Новомалина Острозького повіту, за переказами, належав князеві Володимирі Мономаху.

Група дерманських вкладів князя Костянтина Івановича Острозького 1507 р. та супутніх їм пам’яток належить до рідкісних позицій мистецької культури пізньосередньовічної Волині, відомих дослідникам за описами другої половини XIX ст. Ньюйоркська знахідка дає змогу отримати про них конкретніше уявлення. Завдяки цим фотографіям найдавніша мистецька спадщина князів Острозьких поповнюється групою важливих ранніх позицій, найстаріших серед зафіксованої досі мистецької острогіани.

Острозький державний історико-культурний заповідник

⁵ Рафальський Л. Путешествие по Острожскому уезду Волынской губернии в 1864/5 годах // Волынские епархиальные ведомости. Житомир, 1872. № 15. С. 25–26.